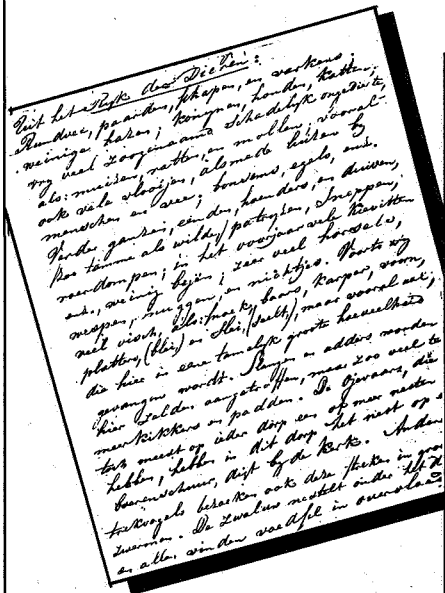

SCHOOLMEESTERRAPPORTEN VAN 1828

een vroege milieu-inventarisatie, deel 1

Johan van Klinken en Marrie van Klinken-de Boer

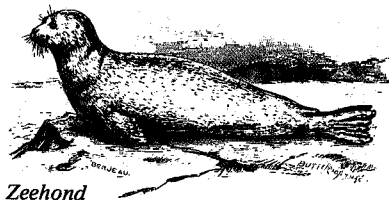
Handschrift van de onderwijzer van Oostwold (W.K.)

In Groningen ontvingen de schoolmeesters in de Ommelanden van de Stad Groningen een lijst met een zestiental vragen omtrent bijzonderheden, gewoontes, oudheden, enz. in hun naaste omgeving. De vragen werden gesteld door een commissie van onderwijs in de provincie Groningen, mogelijk op medeïnitiatief van de schoolopziener Th. van Swinderen, tevens hoogleraar aan de toenmalige Groninger Hogeschool. Onze belangstelling gaat uit naar de antwoorden op de achtste vraag: "Welke zijn er de voortbrengselen uit ieder der drie natuurrijken?". Voor het geval U het niet (meer) weet: deze drie rijken zijn het dierenrijk,

het plantenrijk en het rijk der delfstoffen. Ook de voorafgaande vraag zeven: "Welke bossen zijn daar?" is van interesse voor milieu-aspekten.

De antwoorden van de onderwijzers worden bewaard op het Rijksarchief te Groningen. Vervat in vele bladen schoonschrift zijn ze qua inhoud dikwijls ter zake, soms bijzonder interessant, soms van niet al te veel begrip getuigend. Naar de aard van de vraagstelling volstaan velen met een eenvoudige opsomming van "produkten": schone paarden, beste koeien, schapen, varkens, hoenders,; rogge, tarwe, haver, gerst, appels, peren, turf, klei, leem, enz. Het belangwekkende is echter dat een aantal onderwijzers bijzonderheden vermelden over voor hem kennelijk gewone of althans niet uitzonderlijke soorten van flora en fauna die vandaag de dag verdwenen zijn of zeldzaam zijn geworden. Uiteraard bieden de rapporten geen alles omvattende en objectieve milieu inventarisatie, maar ze bevatten verrassende en soms verbluffende elementen. Waar mogelijk zullen we de gegevens van 1828 vergelijken met recente inventarisaties van oa. de Avifauna Groningen, met eigen waarnemingen en met opgaven van ons bekende natuurliefhebbers.

De rapporten geven een beeld van het leven in de verschillende dorpen van de provincie ruim 150 jaar geleden. Een beeld van kleinschaligheid, maar ook van handel. Een beeld van intensief gebruik van alle mogelijkheden van de eigen omgeving en van het zelfvoorzien in de meeste levensbehoeften. Er was minder specialisatie en minder monokultuur. De rapporten bezien het milieu in het algemeen naar het gebruik dat men er van maakt of van kan maken, waarbij ze het beeld dikwijls verlevendigen met interessante neven opmerkingen.

Zeehond

Groningen is veranderd. Waarschijnlijk als in geen andere provincie is er ontgonnen, geslecht, gedempt en herverkaveld. Van de moerassen, heide- en hoogveenvelden van 1828 was er nog veel over in 1928, maar zijn er nu zelfs nauwelijks meer restanten: minder dan 50 ha verdeeld over enkele veldjes. Van een denkbeeldige enquête in 1980 weten we bij voorbaat dat otter, korhoen, raaf ooievaar, niet meer genoemd zullen worden. Om de mogelijkheid van een "greving" glimlachen we. Wezel, roerdomp, adder, ze zijn zeldzaam geworden. De mens nam hun leefruimte.

Het is goed er op te wijzen dat kort voor 1828 in de Franse tijd ingrijpende veranderingen zijn doorgevoerd in jachtwetten en jachtgebruiken. Hiervan geeft het rapport van Delfzijl een levendige schets:

"Wild wordt hier in vergelijking met vroegere jaren maar zeer schaars gevonden, uit hoofde dat het toen aan de Heer of Vrouwe der Heerlijkheid stond om de jacht te doen uitoefenen en wijl dus niemand der ingezetenen enig wild durfde te vangen, zodat de landlieden niet alleen, maar ook zelfs de tuinlieden zeer veel last van hetzelfde hadden wijl de hazen in zulk een menigte aanwezig waren dat ze het moes in de tuinen zelfs opaten. Doch dat is met de komst der Fransen in 1795 grotelijks veranderd, dewijl die alle hazen welke zij konden krijgen vingen en zelve met smaak gebruikten. Sedert die tijd is, wegens de meerdere algemeenheid van de jacht, hun aantal niet veel vermeerderd".

Eén spektakulaire, maar eeuwenlang vervolgd en belaagde soort, de wolf, komt in de 1828-rapporten niet meer voor. Een

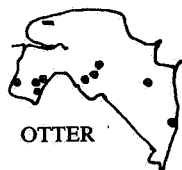
HAAS

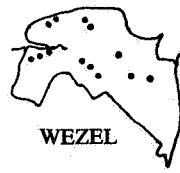
VOS

BUNZING

OTTER

WEZEL

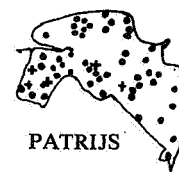
HERMELIJN

DAS

EGEL

PATRIJS

KORHOEN

KWARTEL

WATERSNIP

NACHTEGAAL

PUTTER

RAAF

ZWAAN

AAL(36)

SNOEK(38)

BAARS(33)

KARPER(18)

VOORN(22)

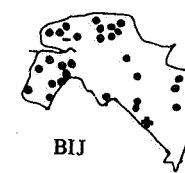
BLEI(4)

ZEELT(10)

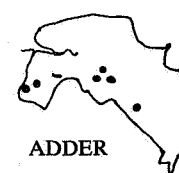
BRASEM(12)

BIJ

KWABAAL

ADDER

HAGEDIS

SLANG

VLEERMUIS

BRUINVIS
ZEEHOND

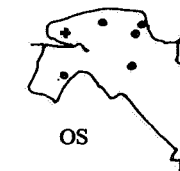
EGEL

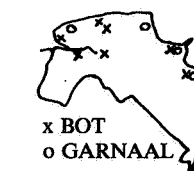
PAUW

KALKOEN

OS

x BOT
o GARNAAL

halve eeuw eerder, in 1772, schreef de Drost van Wedde nog een wolvenjacht uit voor Pekela. Ieder huisgezin moest daarvoor een weerbare man leveren, gewapend met snaphaan, mestvork of hoogaffel.

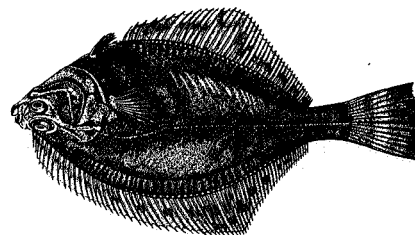
Om tot een goed overzicht te komen hebben we de gegevens van de Schoolmeesterrapporten verwerkt in stippenkaarten voor de situatie omstreeks 1828: met een open Lauwerszee, open Reitdiep, minder inpolderingen aan de Noordkust en bij de Dollard. Iedere stip of "melding" betekent dat de soort aldaar voorkwam en meestal algemeen bekend was. Indien er sprake was van enkele of zeer weinige exemplaren is een -ingetekend; bij "zeer vele" een +. Tussen haakjes staat achter de soortnamen het aantal dorpen waarvoor de soort genoemd is.

Zoogdieren

Bij de dieren valt de nadruk natuurlijk op de huisdieren, waar we hier niet op ingaan, en op jachtwild; beide als "voortbrengselen der natuur". *Haas* (60) en *patrijs* (55) worden dikwijls in één adem genoemd als zijnde het kennelijk overvloedige jachtwild bij uitnemendheid. Nemen we (voorzichtig!) aan dat dit wild redelijk homogeen over de provincie verdeeld was, dan geven de stippenkaarten voor haas en patrijs een grove maat voor de meldingsdichtheden: veel uit het Westerkwartier en weinig uit Westervolde. Tegenwoordig komt de haas ook nog overal verspreid in het land voor, maar is het patrijsbestand onrustbarend afgenomen.

Het grote aantal meldingen voor *vos* (20), *bunzing* (28), *wezel* (13) en *otter* (10) kan verschillende oorzaken hebben: ze kwamen destijds meer voor dan nu; de pels was een gewild "voortbrengsel"; de waardering van jacht- of stroperstrofee; de bestrijding

van schadelijk geacht roofgedierte. Deze en nog andere factoren zullen in ieder rapport wel weer een andere rol gespeeld hebben. We mogen echter wel aannemen dat vossen en marterachtigen nauwelijks meer genoemd zullen worden in een denkbeeldige 1980-enquete. Hoewel de gemiddelde provinciebewoner zelden iets van een vos zal merken, weten insiders toch wel dat deze soort de laatste jaren weer in aantal toeneemt en zelfs in het noorden van de provincie opdaagt. De bunzing wordt ook nu nog vrij veel gezien, maar moet vroeger algemeen bekend geweest zijn. We kennen hem onder twee volksnamen: "ulk" en "meert". Men zei: "stink as n ulk", of op het Oldambt: stink as n ulkebeer". "Meerten printen" was het opsoren van bunzings aan de hand van zijn sporen in bijvoorbeeld de winterse sneeuw. De wezel vertoont in de 1828-rapporten een merkwaardig verspreidings patroon: hij is niet genoemd in het Westerkwartier. (Ook niet in Westervolde, maar dat zegt minder omdat er vandaar van alle soorten veel minder meldingen zijn). Het verbaasde ons ook dat de *hermelijn* (1) slechts éénmaal genoemd werd en wel te Kloosterburen vanwege zijn gewilde pels. Onze recente informatie zijn relatief gunstiger voor de hermelijn ten opzichte van bunzing en wezel. Tegenover de 1828 verhouding voor bunzing, wezel en hermelijn van 28:13:1 (aantal meldingen) geven onze lijsten van recente meldingen een beeld van 28:20:15 (aantal meldingen), waarbij de meldingen voor de hermelijn steeds op 1 exemplaar betrekking hebben, maar die voor bunzing en wezel soms op meerdere, via opmerkingen als "meerdere malen gezien"). Als de bijna afwezigheid van de hermelijn in de schoolmeesterrapporten niet op een toevalligheid berust, en dat lijkt onwaarschijnlijk, dan moeten we

Bot

konkluderen dat de hermelijn er verhoudingsgewijs niet op achteruitgegaan is.

Niemand verbaast zich over gezegden als: zwemmen als een otter en zweeten als een otter. Maar wie heeft ooit een heuse *otter* (10) in de vrije natuur gezien? Waarschijnlijk zijn er nog enkele exemplaren in het Gronings-Drentse merengebied, maar deze minnaar van een indikator voor schoon water valt nauwelijks meer tot de Groninger fauna te rekenen. Daartoe behoort zeker niet meer de *das* (2) of *greving*, zoals hij met een mooie oude naam in de rapporten van Opende en Harkstede wordt genoemd. Bij overlevering zijn enkele inwoners van Harkstede/Scharmer nog wel bekend met het bestaan van de greving aldaar in vroegere tijden. Ook elders in de provincie moet de soort regelmatig voorgekomen zijn. In 1977 werd te Zoutkamp nog een exemplaar doodgereden. Mogelijk was dit een vanuit Duitsland verdwaald exemplaar.

De rapporten noemen een zoogdier maar weinig wanneer het niet als "voortbrengsel" beschouwd werd: *mol* (9), *muis* (15), *rat* (15), *egel* (5), *vleermuis* (4), terwijl de *eekhoorn* zelfs in het geheel niet is aange troffen. Mol, muis en rat zullen als "te gewoon" weinig aan bod gekomen zijn. Maar dat de egel slechts vijf maal genoemd wordt is toch wel opmerkelijk. De meester van Noorddijk noemt hem bovendien als "zelden". Momenteel is de egel algemeen bekend, helaas vooral als verkeersslachtoffer. De rapporten zouden er inderdaad wel eens op kunnen wijzen dat de egel vroeger minder voorkwam dan nu.

Bruinvis

Zeefauna

De zeefauna neemt natuurlijk een geheel eigen plaats in. In het rapport van Oldehoeve lezen we: *Bot* en *aal* worden ook in het Reitdiep gevangen, waarin men de *zeehond* (1) en *bruinvis* (1) nu en dan ook tevoorschijn ziet komen.

Zoogdieren die er in 1828 nog niet waren: ree (nu zo'n duizendtal), muskusrat.

Zoogdieren die er nu niet meer zijn: otter, greving, bruinvis.

Meldingen van zoogdieren als vos, buning, wezel, hermelijn, otter, das, enz. zijn zeer welkom bij: Dhr. G. Groot Bruinderink, Dienst Faunabeheer, Engelse Kamp 6, Groningen; tel. 050-239111 (overdag).

Zoetwatervissen

In alle dorpen aan of nabij kanalen, meeren of Waddenzee werd uiteraard gevist. De in de 1828-rapporten genoemde soorten komen ook nu nog voor, met uitzondering van (voor zover ons bekend) de *kwabaal*. Deze soort werd éénmaal gerapporteerd en wel te Dorkwerd als:, baars, zeer veel kwab- en ander aal, voorn, *Bot* werd gevangen op de Waddenzee en in het open Reitdiep. Tegenwoordig is er geen natuurlijk evenwicht meer voor het visbestand, omdat allerlei soorten worden uitgezet ten bate van de hengelsport. De 1828-rapporten melden echter opvallend veel de *snoek*. Deze vis, hoog aan de top van een voedselpy-

ramide, moet sterk zijn achteruitgegaan door milieuveranderingen.

*In 1828 werd meer gevangen: snoek
Nu vangt men meer witvis als voorn.*

Vogels

Voor wat betreft de vogels moeten we niet alleen de patrijs, maar ook het korhoen, de kwartel, de snippen en vooral de wilde eenden en ganzen als jachtwild aanmerken. Daardoor is het aantal meldingen van deze soorten natuurlijk overtrokken ten opzichte van de meldingen van andere soorten. Zo wordt de *ooievaar* (8) bijvoorbeeld slechts acht maal genoemd, hoewel enkele onderwijzers opmerken dat, althans in het Westerkwartier, haast ieder dorp wel één of meer nesten heeft. *Reiger* (7) en *roerdomp* (2) worden evenmin vaak genoemd, hoewel ze wel algemeen voorkwamen, de roerdomp zeker veel meer dan heden. De verhouding 8:7:2 zal nu wel zoiets als 0:7:0.1 zijn, indien we het getal voor de reiger gelijk laten. Het *korhoen* (14) kwam in aanzienlijke aantallen voor op de destijds nog niet ontgonnen veen- en heidevelden. Ook uit andere bronnen weten we dat de *kwartel* (3) de vorige eeuw in vele jaren hier vrij algemeen kwam om te broeden. Het aantal meldingen van de *watersnip* (22) zou, naar we verwachten, in 1980 gedecimeerd zijn.

Putter (4) en *nachtegaal* (4) waren natuurlijk geliefde zangvogels en vanwege zijn fraaie uiterlijk zal de eerstgenoemde ook wel een fel begeerde kooivogel geweest zijn. De meester van Zijldijk in de gemeente 't Zandt merkt spijtig op: "Nog nimmer heb ik het genoegen mogen genieten, dat ik hier een nachtegaal heb horen slaan". De goede man zocht de nachtegaal echter niet in het juiste biotoop: ook in 1828 lag 't Zandt reeds op de klei

Eenden, ganzen en zwanen worden dikwijls genoemd zonder nadere aanduiding, dan wel als "tam": respectievelijk 57, 37 en 23 maal. Als "wild" respectievelijk: 19, 14 en 1 maal. De 23 gewone zwanen zullen halfwilde knobbelzwanen geweest zijn. Deze soort levert dan wel een opvallende stippenkaart met alleen meldingen uit het Noorden. Hangt dit samen met de aanwezigheid van borgen en grote boerenhoven?

Vogels die er nu niet meer zijn: korhoen, raaf, ooievaar.

of zeldzaam werden: putter, houtsnip.

of bedreigd zijn: patrijs, watersnip.

Vogels die er in 1828 minder waren: kokmeeuw, lijsters, scholeksters (in binnenland), fazanten.

De auteurs zijn medewerkers van Avifauna, Groningen.